

Varen-Varia

18^e jaargang no. 2

najaar 2005

Inhoud

Van de bestuurstafel.....	1
Een uitbundig maanvarenjaar op Terschelling	2
Meer varens op Terschelling.....	9
Varens en de wet.....	10
De 2005 GEP excursie in Bretagne.....	13
Aankondiging: German fern excursion 2006.....	14
Varens in de Oudheid: Asplenium.....	15
De excursie naar de firma Tas	17
Excursie naar kwekerij La Fougeraie te Stave	17
Boekbespreking: Pteridophytes of Mexico.....	18
Van Internet geplukt.....	19
Colofon.....	20

Van de bestuurstafel

Van de Voorzitter

Varenvrienden,

Door het verlies van koopkracht hebben veel verenigingen te maken gekregen met een teruglopend ledenaantal. Ook voor ons geldt dat wij, in het begin van dit jaar, te maken kregen met een aantal opzeggingen. Gelukkig zijn er in de loop van het seizoen weer een goed aantal nieuwe leden bijgekomen. Vermeldenswaardig is dat vrijwel alle nieuwe leden zich aangemeld hebben via onze Website!

Onze vereniging heeft een roterend schema van benoemingen en aftreden van bestuursleden.

Dit jaar, 2005, was het de beurt aan Peter Meegdes. Wij danken Peter voor zijn inbreng van de afgelopen jaren en ook voor het feit dat hij, ondanks drukke

werkzaamheden, de bibliotheek van onze vereniging blijft beheren. Ben van Wierst heeft er na enige aarzeling, in toe gestemd om Peter's plaats in het bestuur in te nemen. Wij heten hem van harte welkom.

In het roterende schema zal onze huidige secretaris, Rens Huibers, in 2006 aftredend zijn. Het jaar daarop, 2007, zal het de beurt zijn aan de voorzitter. Leden die geïnteresseerd zijn in het bekleden van een van deze bestuursposities worden gevraagd zich nu vast te melden bij het huidige bestuur.

Tot mijn verbazing ben ik nu zelf al weer 5 jaar lid van deze vereniging. Wat begon als een impulsaankoop (Hmmm. varentjes, wel aardig, ik word er een jaartje lid van...), is uitgegroeid tot een volwaardige hobby waar ik steeds meer plezier in krijg. Het rijtje boeken wordt alsmaar groter en plaats in de tuin alsmaar kleiner. De meeste bezwaren van de partner zijn overwonnen (Wat! Je wilt alweer een bloemperkje

volzetten met varens?, of, Wat heeft die boomvaren je nu weer gekost?)

Het lijkt wel of ik elk jaar meer dingen leer, over varens maar ook over veel dingen die daar mee samenhangen. Over genen en geologie, biologie en natuurkunde, evolutie en fossielen, en ik zou nog meer vakgebieden kunnen noemen.

Toch wel stimulerend, zo'n varenvereniging.

Een uitbundig maanvarenjaar op Terschelling

Johan Eek

Een goed deel van een mensenleven ben ik al verslingerd aan het eiland Terschelling. Lang voordat de varengekte me te pakken kreeg bracht ik er al weekjes door in omgebouwde bunkers en in huizen van lokale bewoners, die hun huis verhuurden als ze zelf naar elders gingen of die zelf in het schuurtje of een aanbouw gingen bivakkeren.

Toen de kinderen heel jong waren huurden we meerdere malen een appartementje in Aparthotel Beek, een gehorig revolutiebouw drie etage hoog gebouw op het zeeduin van Formerum. Het werd later getransformeerd tot asielzoekerscentrum, maar zelfs de vluchtelingen uit barre oorlogsgebieden vonden het hier op den duur te eenzaam en afgelegen. Het staat nu leeg.

Toen de kinderen opgroeiden gingen we kamperen bij de dorpjes Midland Noord en later op Oosterend. Zelfs met de toercaravan zijn we hier een paar keer geweest, maar dat werd al gauw te begroetelijk door de torenhoge tarieven, die rederij Doeksen voor de overtocht rekende. De prijs liep op per halve meter voertuiglengte. En we hadden een flinke caravan.

Tien jaar geleden zette mijn schoonzuster uit Berlijn een stacaravan neer in Formerum op camping "Het Landje".

Anky, mijn echtgenote, werd agent voor de verhuur in Nederland en zo bleven we hier komen. Soms alleen maar een lang weekend of een weekje in voor- of naseizoen om de caravan te openen of af te sluiten.

Twee jaar gelden bij het winterklaar maken en afsluiten van de caravan in een somber en koud weekend in oktober vroegen we terloops aan de campinghoudster of we na tien jaar wachtlijst voor een eigen plekje al eens in kansrijke regionen terecht waren gekomen. Tot onze verbijstering kwam heel laconiek: ik heb toevallig twee plekken vrij. Kijk maar of één ervan je bevalt. Jullie moeten wel vandaag beslissen. Een van de plekjes op de hoofdvestiging van de camping een halve kilometer verderop leek ons perfect, maar we voelden ons toch wat overvallen door de totaal onverwachte wending.

We hadden het hele weekend nodig om tot een positieve beslissing te komen. Toen bleek, dat de campinguitbaatster al aan iemand anders een optie had verleend. Ze beloofde ons te bellen wanneer het zou afspringen. Het telefoontje bleef uit en we verzoenden ons met het feit, dat onze betrekkingen met het eiland op een laag pitje zouden blijven staan. Beperkte lusten, maar ook zeer beperkte lasten !

Zeker drie weken later belde Anky naar de camping over een niet ontvangen rekening en *out of the blue* deelde de campingeigenaresse ongevraagd mee, dat de andere gegadigde had afgehaakt en dat de standplaats tot onze beschikking was. We hebben toen maar gehapt, want standplaatsen zijn schaars en worden al maar schaarser door de ontwikkelingen in de Terschellinger toeristenbranche.

De gemiddelde toerist is steeds meer gesteld op luxe en comfort. Klassieke campings verdwijnen meer en meer. Stacaravans worden vervangen door chalets of bungalows.

In de winter van 2003-2004 konden we in Drente een magnifieke één jaar oude caravan kopen, die in januari werd geplaatst. Per 1 januari was ik met prépensioen gegaan (één van de laatste gelukkigen) dat kwam dus mooi uit!

In het seizoen 2004 zijn we in totaal tien weken verspreid over het zomerhalfjaar op Terschelling geweest. Dit jaar waren we er voor het eerst met Hemelvaart. Koude, wind, regen en hagel verdreven ons al na drie dagen. Nu zijn we er vanaf 27 mei. Het weer is ook nu weer schraal, maar dat is het risico van Terschelling in het voorjaar. Hoge druk nestelt zich boven de nog koude Atlantische Oceaan, met gevolg dat er in dit jaargetijde veelvuldig noordwestelijke aanvoer is over een nog ijzig koude Noordzee.

Het moge duidelijk zijn, dat de natuur een belangrijke pijler voor mijn hang naar dit eiland vormt. Terschelling behoort floristisch tot de hoogtepunten van ons overgecultiveerde land. Ik heb minstens drie decennia de flora van Terschelling in het veld kunnen bestuderen en heb veel moois kunnen ontdekken. De soortenrijkdom aan varens is helaas niet groot, de aantallen zijn echter enorm.

De hoofdmoot wordt gevormd door drie soorten. Verreweg de talrijkste is de Eikvaren (*Polypodium vulgare*), die een aanzienlijk deel van de vegetatie uitmaakt in de duinheide en in de drie bosgebieden. De smalle stekelvaren (*Dryopteris carthusiana*) is ook zeer talrijk in de bossen, struwelen en greppels. De addertong (*Ophioglossum vulgatum*) doet in aantal zeker niet onder voor de stekelvaren, maar loopt door zijn geringe omvang minder in het oog.

In de jaren zeventig was de addertong zelfs zeer talrijk in de vochtige duinheide. Vergrassing en verruiging van het duingebied en de droge zomers in de jaren negentig hebben de soort gedecimeerd. De laatste jaren zijn door goede beheersmaatregelen van Staatsbosbeheer, de eigenaar van alle natuurgebieden ofwel

80 % van het eilandoppervlak van Terschelling en door de onloochenbare klimaatsverandering met een sterk herstel bezig. Minder prominent zijn de voorkomen van mannetjes- en wijfjesvarens (*Dryopteris filix-mas*, *Athyrium filix-femina*). De koningsvaren (*Osmunda regalis*) is zelfs behoorlijk zeldzaam geworden en adelaarsvaren (*Pteridium aquilinum*) ontbreekt geheel op Terschelling.

De koningsvaren groeit vnl. in diepe greppels. Als decoratie heb ik twee gekweekte koningsvarens in de greppel achter de caravan geplant. Ze handhaven zich wel, maar groeien niet overmatig in de 's zomers vrij droge greppels. Duinriet en stekelvaren zijn wel sterke groeiers in dit milieu. Ze ontrekken mijn clandestiene koningsvarens bijna aan het oog.

Het gemis van natuurlijke stenige substraten en van slecht onderhouden bouwwerken is denkkelijk de belangrijkste reden waarom ik nog nooit muurvarens op het eiland heb kunnen ontdekken. Het muurvarentje (*Asplenium ruta-muraria*), de Steenbreekvaren (*Asplenium trichomanes*), de Noordse streepvaren

(*Asplenium septentrionale*) en *Asplenium marinum* opgesomd in afnemende mate van waarschijnlijkheid, ze zijn er geen van alle bij ontstentenis van geschikte groeiplaatsen. De Noordse streepvaren verlangt kalkarme spleten in hellend gesteente, waar concurrentie van forsere planten nagenoeg ontbreekt. *Asplenium marinum* vraagt overhangende rotswanden in de spatzone van de zee. Beide landschapselementen bestaan niet van nature op het eiland en zijn ook niet door mensen aangelegd.

Het groofste minerale gesteente op Terschelling is zand, prachtig bijna wit zand, vastgelegd in het duingebied en vrij stuivend op de eindeloze brede stranden.

Slecht onderhouden muren zijn schaars en de nooit aflatende drogende wind ontwatert de weinige geschikte bouwvallige muren. Zelfs de eeuwenoude vuurtoren de Brandaris is zo goed onderhouden, dat er geen plantje op groeit.

Botanische bijzonderheden zijn vooral te vinden bij de mossen, korstmossen en de zaadplanten. Het eiland is orchideeënrijk. In de jaren zeventig zag het eiland in juni letterlijk paars van de orchideeën. De successie in het duingebied heeft echter veel orchideeën weggeconcurrerd. Door afplaggen van terreinen komen de orchideeën weer in volle glorie terug. De Harlekijnorchis (*Orchis morio*), de Vleeskleurige orchis (*Orchis incarnata*), de Gevlekte orchis (*Orchis maculata*), de Welriekende nachtorchis (*Platanthera bifolia*) en de Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*) zijn overal in het duin en op de Bosplaat te vinden. In de dennenbossen zijn Kleine keverorchis (*Listera cordata*) en de Dennenorchis (*Goodyera repens*) de laatste jaren zeer talrijk geworden. Ze vormen zelfs het leeuwendeel van de ondergroei in de naaldenstrooisellaag. Weinigen merken ze op door hun bescheiden respectievelijk groene en witte bloeiwijzen. Andere bijzonderheden, elders in het land zeer zeldzaam, zijn hier een vertrouwde verschijning. Parnassia (*Parnassia*

JCL Tuinvarens

Wij zijn een jong bedrijf dat zich gespecialiseerd heeft in winterharde varens. Het is ons streven om ieder seizoen een aantal nieuwe varens in onze collectie op te nemen.

Speerpunten van het bedrijf zijn het leveren van kwalitatief goede planten en het deskundig voorlichten van consument en vakman.

U kunt kijken op onze Website voor informatie: <http://www.tuinvarens.info/>

JCL Tuinvarens
Kuijerdamsewg 12
4323 LC Ellemeet (Schouwen-Duiveland)
Nederland

Telefoonnr.: 0111-672627 / 06-53626549
Fax: 0111-672628
E-mail: info@tuinvarens.info

palustris) en Rondbladig wintergroen (*Pyrola rotundifolia*) zijn voor de opmerkelijke wandelaar op vele plaatsen te vinden.

Echte zeldzaamheden aantrekkelijk voor fanatieke botanici zijn er natuurlijk ook. Het Linneusklokje (*Linnea borealis*) op Terschelling in de periferie van zijn verspreidingsgebied is een favoriet fotosafaridoel voor botanische studenten op veldexcursie. Moeraskartelblad (*Pedicularis palustris*), Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*), Engelse brem (*Genista anglica*) en de Schildersbrem (*Genista tinctoria*) zijn andere voorbeelden van bijzonderheden, waarvoor men kennis van het terrein moet hebben om ze te vinden.

Er is echter nog één andere soort, die qua exclusiviteit en raadselachtig gedrag de rest in de schaduw stelt en dat is zowaar een varen! De maanvaren!

Voor de geïnteresseerde verwijs ik naar een uitgebreid overzichtsartikel over maanvarens dat ik eerder schreef in Varen-Varia (12e jaargang no 2).

De maanvaren (*Botrychium lunaria*) heet in Nederland vooral nog voor te komen in het duindistrict en het waddendistrict. Hij is o.a. bekend van de vroongronden op Schouwen en Goeree, de duinen bij Noordwijk, de waterleidingduinen, Duin en Kruidberg, het Noordhollands Duinreservaat en de duinen van de waddeneilanden. In het binnenland is de maanvaren een zeer grote zeldzaamheid geworden, beperkt tot enkele niet toegankelijke natuurgebieden. Een andere verwante soort: *Botrychium matricariifolium* is zelfs maar één keer verzameld op een zandig heidepad bij de Bilt in 1840.

Sinds de excursie in mei 2004 met Wim van Dam weten we dat het voor wat betreft de Waterleidingduinen klopt. Op aanwijzing van de boswachter bracht Wim ons feilloos naar een weinigzeggend duinhellinkje, waar er onopvallend tientallen in de vegetatie prijkten.

Asplenium marinum — wie deze soort voor het eerst in Nederland weet te vinden heeft echt iets bijzonders ontdekt!

Wim toonde aan hoe moeilijk het is om maanvarens in de begroeiing te vinden. Zelfs aangekomen op de plek duurde het nog geruime tijd voordat de excursiegangers, allemaal ervaren “pteridologen”, de eerste ontdekten.

Voor de meeste van hen was het de eerste keer, dat ze een maanvaren in het echt aanschouwden. De liefhebbers waren in eerste instantie enorm geïmponeerd en geëmotioneerd bij deze unieke confrontatie. Minstens een kwartier lang klikten de camera’s op macrostand, hun eigenaars geknield of liggend op hun buik, maar daarna raakte men niet uitgepraat.

De maanvaren is dan ook de “Cullinan” of de “Koh-I-Noor” onder de varens qua bijzonderheid. Bovendien is de plant klein en goed gecamoufleerd in de grasrijke vegetatie. Hij is uitzonderlijk van vorm met een enkele veer met aan weersijden bijlvormige lobben en een enkele of

dubbele sporenaar met een tros van sporenbolletjes, die het geslacht in de engelse taal de naam "grapeferns" (druifvarens) heeft opgeleverd. De overeenkomst met een minitrosje onrijpe druiven is dan ook frappant. De plant is vlezig, grasgroen tot geelgroen met een lengte van 5 tot 15 cm en vereist daarom een scherp oog.

Ten tijde van de excursie in de tweede helft van mei was de plant wat makkelijker waar te nemen omdat de sporenbollen rijp waren. In de rijping verkleuren ze naar geel tot geelbruin en vallen dan meer op in de omringende plantengroei.

Ik ben me er al decennialang van bewust, dat de maanvaren ook op de waddeneilanden voorkomt. Ik kende ze wel uit eigen waarneming. In Noorwegen heb ik in de jaren tachtig in de Dovrefjell niet alleen de gewone maanvaren, maar ook *Botrychium matricariifolium* en *Botrychium boreale* gevonden.

Destijds was ik nog zo naïef, dat ik er een aantal uitstak om aan mijn varencollectie toe te voegen. Ik had de grond in mijn tuin zwaar uitgeput om een geschikt milieu te creëren voor mijn kleinoden, maar voor alle zekerheid zette ik ze eerst nog in een styropor koudijs-doos met een glasplaat er overheen. Dat ging zowaar goed. Het volgende seizoen kwamen ze netjes op en groeiden fraai uit. Eind juni dacht ik, dat ik toch aanstalten moest maken om ze uit te poten in de tuin. De eerste stap bestond uit afharden. Op een kwade middag schoof ik het glas op een flinke kier. De volgende ochtend waren alle planten spoorloos verdwenen, tot de grond afgevreten door de naaktslakken. Vanaf dat moment begreep ik, dat maanvarens voor (naakt)slakken de meest exquisite lekkernij is die er bestaat, op de voet gevolgd door addertongvarens en de "walking fern" (*Asplenium rhizophyllum*). Deze twee varens houd ik in mijn tuin alleen in leven met een regelmatige "mulch" van slakkenkorrels. Alle andere niet geringe eisen, die de maanvaren stelt aan zijn leefomgeving zijn minder

dwingend dan deze ene. Ik heb nog geprobeerd om ze weer in handen te krijgen met sporenuitzaai in speciaal geprepareerde potten. Ons gewaardeerde lid Dr. Bennert van de universiteit van Bochum, voorwaar een maanvarenkenner, heeft me geïnstrueerd.

Maanvarens sporen ontkiemen alleen in het donker en het helpt om een zeer verdunde suikeroplossing aan het grondmengsel toe te voegen. Dan nog kan het 6 tot 8 jaar duren, voordat zichtbaar resultaat wordt geboekt. Ik dekke het uitgezaaide substraat, dat grond bevatte waarin maanvarens hadden gestaan (je weet maar nooit of er een wortelschimmel afhankelijkheid bestaat) met sphagnum, plastic folie er overheen en wachtte, wachtte, wachtte.

Na 6 jaar was mijn geduld schoon op.

Ik heb het daarna opgegeven om mijn collectie op te leuken met de exclusiefste aller winterharde varens. Ik stelde me nu tevreden met het vinden van mijn favoriete varen tijdens mijn vakanties. Een aantal jaren ging ik naar Ierland en bij voorkeur naar de Burren, een karstgebied aan de westkust tussen Galway en Limerick.

Botanisch een nog mooier paradijs dan Terschelling, maar ik schaam me nog een beetje als ik voor me haal hoe mijn familie, vrouw en twee kinderen op de knietjes door bloemrijke graslandjes kropen, wanneer ik die had aangemerkt als potentiëel maanvarenterrein. Veel fraais hebben we er gevonden, maar maanvaren niet!

Ja en waarom niet? Achteraf hebben we misschien op de verkeerde plekken gezocht, maar veel waarschijnlijker in het verkeerde seizoen. Meestal gingen we pas in de loop van juli of in augustus. Dan zijn de maanvarens alweer ondergronds. Ze leven grotendeels een verborgen bestaan. Het relatief korte groeiseizoen duurt ruwweg van eind april tot half juli.

Op Terschelling heb ik me natuurlijk ook

danig geweest. Vanaf de jaren zeventig tot op de dag van vandaag heb ik soms intensief dan weer en passant gezocht naar maanvarens.

Op de Noordvaarder, in de Koegelwieck en op de Bosplaat, overal in de natuurgebieden waar kansen lagen struinde ik in gebogen houding door de duinheide. Al die jaren geen bewijsje! Ik meende al, dat de maanvaren er uitgestorven was of teruggebracht tot enkele verloren exemplaren op duizenden hectaren moeilijk begaanbaar terrein.

De waddeneilanden zijn van nature kalkarm en daarom vermoedde ik, dat de verspreiding veel minder zou zijn dan in het zuidelijk duingebied, zelfs beperkt tot een smalle zone achter de zeereep. Het is bekend dat maanvarens voorkeur hebben voor gradiëntzones van kalkrijk naar kalkarm. Bovendien staan er aanwijzingen in de standaardwerken als "Wilde planten" van Westhof en Westra over de vegetatietypen waarin maanvaren wordt aangetroffen. De maanvaren houdt van relatief droge plekken, een zekere mate van bezonning en verkeert vaak in associatie met de vleugeltjesbloem (*Polygala vulgaris*).

Het heeft zo moeten zijn, dat ik de maanvaren op Terschelling pas ontdekte toen ik er seizoenomspannend kon verblijven, en nadat ik ze in de Waterleidingduinen voor het eerst in hun setting in Nederland had gezien. De flora van de Waterleidingduinen is wel wezenlijk anders dan die van Terschelling maar toch krijg je meer gevoel voor hoe en waar je moet kijken. Eind mei, begin juni bloeit de vleugeltjesbloem. Het is een liggend plantje met spitse blaadjes en kleine paarse of paarsblauwe lipbloemen die in de lage vegetatie goed opvallen. Dit is een uitstekende gidsplant bij het zoeken naar maanvarens.

Inderdaad is het areaal van de vleugeltjesbloem op Terschelling beperkt tot een zone niet al te ver achter de zeereep. Je vindt ze op plekken waar de duinen niet al

Botrychium lunaria, de Maanvaren

te hoog zijn en de valleien niet zo laag dat vochtminnende vegetatie voorkomt. Dat is niet moeilijk vast te stellen. Zodra Waternavel (*Hydrocotyle vulgaris*) of Cranberry (*Oxycoccus macrocarpon*) opduiken zit je fout. Wanneer duinriet, dichte kruipwilgvelden of gagel je de weg versperren kun je beter omkeren. Zie je stijve ogentroost (*Euphrasia officinalis*) met zijn onopvallende witte bloemetjes dan wordt je beslist weer warm.

Onze eerste maanvaren vond ik op een wandelspoor of schapenpadje parallel aan de zeereep nabij het Wesselingspadje in de Koegelwieck.

Na deze eerste vondst in juni 2004 hebben we de Vleugeltjesbloem-strook volledig uitgekamd – zonder succes. In de duinen ten westen van paal 8, waar deze zone veel langer is hebben we ook intensief gespeurd, maar nergens konden we meer maanvarens ontdekken. Was die ene de speld in de hooiberg? Was het echt de laatste der mohikanen? We waren geneigd om dat aan te nemen.

Dit jaar kwamen we met de dodenherdenking en Hemelvaart voor het eerst op het eiland. Eén van de eerste ondernemingen was een tochtje naar de maanvarenstek. De verrassing was groot. Waar er vorig jaar slechts één stond, vonden we er nu twee broederlijk naast elkaar in vol ornaat. We hebben het wandelspoor verder gevolgd en dicht voor het volgende ruiterspad zag Anky op het platgetrapte dorre gras midden op het spoor een cluster van vijf maanvarens, waar zo te zien al een paar maal op getrapt was. Een paar meter verder aan de periferie van het pad, onder dekking van een dorre kruipwilgtak vond Anky nog een solitair exemplaar. De score stond opeens op acht.

Ons huidige bezoek begon op 27 mei. Wederom was het weer zeer wisselvallig met kortstondige invallen van warme lucht gepaard aan hevig onweer of langdurige regenval. Het duurde daarom een aantal dagen voordat Anky zei: "kom, laten we vanmorgen de Koegelwieck ingaan. Het is goed maanvarenweer. Ik heb het gevoel dat ik er nog een stuk of tig voor je bij vinden kan".

Het werd een dolle boel. Eerst togen we naar de eerder ontdekte stekken om geschokt vast te stellen dat de cluster van vijf spoorloos verdwenen was. Er waren geen sporen van uitgraven, dus één of ander dier vond het clustertje zeker een lekkere hap. De andere exemplaren die wat meer beschut stonden waren er allemaal nog wel. We kanden opnieuw de omgeving uit en nu brak "the craze" werkelijk los. Binnen vijf minuten deed Anky drie nieuwe vondsten en ik slechts één, alle op door wandelaars getrokken sporen. We namen nog een ander spoor iets dieper het duin in. Op een doodlopend zijspoor zag Anky een compositie van maar liefst zeven maanvarens op een halve vierkante meter, en op een ander spoor in een miniem duinpannetje nog weer zes. De maanvaren dreigt bijna een algemene soort te worden!

Vandaag een dag later zijn we gewapend

met de digitale camera opnieuw langs de locaties gegaan en ook nu vonden we drie nieuwe maanvarens, waaronder een gigantisch exemplaar pal naast een konijnenhol.

Het moet dit jaar met de condities wel beter gesteld zijn dan vorig jaar, want toen hebben we veel grondiger gezocht en desondanks bleef de teller op één steken.

Er staan dit jaar veel meer maanvarens op Terschelling dan vorig jaar en dat is een understatement. Het is bekend dat maanvarens soms één of meerdere jaren niet boven de grond komt onder invloed van ongunstige omstandigheden. Vorig jaar was het voorjaar bijzonder droog, dit jaar extreem nat. Koel was het in beide jaren in het tweede kwartaal. De konijnenstand en de concurrentie met andere planten zal ook een rol spelen. Zeer opvallend is in ieder geval, dat de maanvarens die wij hebben gevonden allemaal op wandelsporen of pal naast konijnenholen stonden, waar de andere vegetatie is geplet of kort gevreten. Dit voert mij tot de conclusie, dat vrij wandelen in botanisch kwetsbare natuurgebieden bevorderlijk is voor het welzijn van de maanvaren. De Terschellinger duinen kennen geen toegangsbeperking. Er bestaan ook geen verboden om buiten de paden te treden met uitzondering van de vogelbroedgebieden op de Bosplaat gedurende het broedseizoen van medio april tot medio augustus. In de context van het toerisme, in het bijzonder de fanatieke natuurliefhebbers, een bijzonder prettige en wijze regeling. Per jaar bezoeken 450.000 toeristen het eiland voor gemiddeld iets langer dan een week. Over het algemeen gedragen de toeristen zich goed en is er geen sprake van vandalisme in de natuurgebieden.

Er is de laatste tijd een discussie gaande onder natuurbeschermingsorganisaties over het openstellen van beschermde terreinen. Mijn indruk is dat wandelaars niet schadelijk zijn voor de natuurgebieden. De maanvaren lijkt er in ieder geval

wel bij te varen en eens te meer wordt duidelijk dat de natuur geen monument is!

Een kleine week later maken we nog een keer een rondje langs de ontdekte groeiplaatsen. Opnieuw zijn we lichtelijk verbijsterd als blijkt dat driekwart van de planten verdwenen is.

Sporen van uitgraven ontbreken wederom net als bij het eerdergenoemde clustertje. Slakken heb ik in het duingebied niet kunnen ontdekken, wel grote aantallen zeebrarupsen van de Jacobsvlinder, maar nooit nabij de niches van de maanvaren.

Dit jaar zijn er wel weer veel konijnen. Volgens het boekje "Duinen levend landschap" van de stichting duinbehoud wordt door konijnen aan de maanvarens gevreten. Er wordt echter gesteld dat konijnen niet verantwoordelijk zijn voor de achteruitgang. Waarschijnlijk is het tegendeel het geval. De begrazingsdruk van deze dieren zorgt ervoor, dat de begroeiing laag blijft, een noodzaak voor de maanvaren om zich te handhaven.

De sporen waren al rijp toen we vorige week de telling deden. Bij het aantikken van de sporenaar wolken de sporen door de lucht en dat is voor het voortbestaan van de maanvaren op termijn toch het meest essentiële.

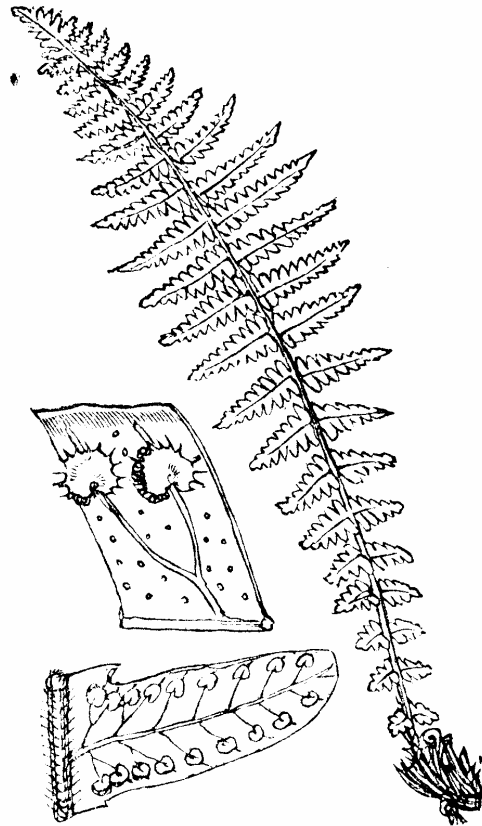
Het is in ieder geval bemoedigend om vast te stellen, dat de raadselachtigste plant van de Nederlandse flora voor de ware liefhebber nog in toegankelijke natuurgebieden te bewonderen is.

Meer varens op Terschelling

Noot van de redactie

Dat twee mensen meer vinden dan een is bekend, en het bovenstaande verhaal van Johan Eek geeft daar een goed voorbeeld van.

Dat drie mensen meer vinden dan twee, en vier meer dan drie, blijkt ook uit de een

***Oreopteris limbosperma*, de Stippelvaren**

bericht dat wij van Piet Bremer ontvingen. Hij meldt de vondst van planten van de Stippelvaren (*Oreopteris limbosperma*) in de Groenpollen bij West-Terschelling. De soort is daar in eerste instantie gevonden door Piet Bremer, en dit jaar ook teruggevonden door Piet Zumkehr en Paul van den Boogaard.

Ook melden zij het voorkomen van een aantal Steenbreekvarens (*Asplenium trichomanes*) op de muur van een steegje in het dorp West-Terschelling.

Nu *Asplenium marinum* nog...

Varens en de wet

Peter Hovenkamp

Stelt u zich eens voor: op een mooie zomerdag tijdens een wandeling heeft u op een greppelwand in een bosgebied bij Appelscha een varen gevonden waarvan u vermoedt dat het misschien de Gebogen Driehoeksvaren is (*Gymnocarpium dryopteris*). Omdat u het niet zeker weet, en wil onderzoeken of het niet toch de Rechte Driehoeksvaren is (*G. robertianum*) plukt u een blaadje om dat bij beter licht op aanwezigheid van klierhaartjes te kunnen onderzoeken. Op dat moment wordt u op de schouder getikt: het blijkt een koddebeier te zijn, die op barse toon vraagt "En wát zijn we hier aan het doen?". U stamelt, enigszins verbaasd: "Meneer, varens zijn mijn hobby, en ik onderzoek of dit een Rechte of een Gebogen Driehoeksvaren is" waarop de koddebeier zijn opschrijfboekje trekt: "Dit is een Rechte Driehoeksvaren. U bent er gloeiend bij. Hoe is uw naam?"

Vergezocht? Misschien. Maar niet helemaal. Hoe zit het precies met varens in de Nederlandse wet?

In Nederland is de bescherming van planten en dieren vastgelegd in de Flora- en Faunawet. Artikel 2 lid 2 van die wet bepaalt dat

een ieder die weet of redelijkerwijs kan vermoeden dat door zijn handelen of nalaten nadelige gevolgen voor flora of fauna kunnen worden veroorzaakt, verplicht is dergelijk handelen achterwege te laten voorzover zulks in redelijkheid kan worden gevergd, dan wel alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs van hem kunnen worden gevergd teneinde die gevolgen te voorkomen of, voorzover die gevolgen niet kunnen worden voorkomen, deze zoveel mogelijk te beperken of ongedaan te maken

Maar dat kan niet de aanleiding zijn geweest voor de conversatie hierboven – overtreding van art. 2 is nl. niet strafbaar gesteld, en kan dus niet de enige reden voor een boete of vervolging zijn. Echter, bij Ministeriele beschikking (Algemene Maatregel van Bestuur) is een aantal plant- en diersoorten met name

beschermd – en daar horen ook enkele varensoorten bij, waaronder de Rechte Driehoeksvaren. En ten aanzien van die beschermde soorten zijn er wel strafbaarstellingen in de wet opgenomen.

Voor de beschermde planten zijn dan vooral de artikelen 8 en 13 a van belang:

Art. 8:

Het is verboden planten, behorende tot een beschermde inheemse plantensoort, te plukken, te verzamelen, af te snijden, uit te steken, te vernielen, te beschadigen, te ontwortelen of op enigerlei andere wijze van hun groeiplaats te verwijderen.

Art. 13a:

Het is verboden planten of producten van planten (...) behorende tot een beschermde inheemse of beschermde uitheemse (...) te koop te vragen, te kopen of te verwerven, ten verkoop voorhanden of in voorraad te hebben, te verkopen of ten verkoop aan te bieden, te vervoeren, ten vervoer aan te bieden, af te leveren, te gebruiken voor commercieel gewin, te huren of te verhuren, te ruilen of in ruil aan te bieden, uit te wisselen of tentoon te stellen voor handelsdoeleinden, binnen of buiten het grondgebied van Nederland te brengen of onder zich te hebben.

De beschermde varens waar het hier om gaat zijn met name genoemd op twee lijsten (er is een derde lijst, maar daarop staan geen varens):

Lijst 1 noemt slechts één varen:

Koningsvaren (*Osmunda regalis*)

Lijst 2 noemt meerdere varens:

Blaasvaren (*Cystopteris fragilis*)

Groensteel (*Asplenium viride*)

Rechte driehoeksvaren (*Gymnocarpium robertianum*)

Schubvaren (*Ceterach officinarum*)

Steenbreekvaren (*Asplenium trichomanes*)

Tongvaren (*Asplenium scolopendrium*)

Zwartsteel (*Asplenium adiantum-nigrum*)

En dan is er nog een derde lijst met de echt streng beschermde soorten, maar daar horen geen varens bij.

Oei.

Betekent dat, dat de varenliefhebber, die

met zijn kratje planten naar de jaarlijkse ruilmarkt van de vereniging rijdt daardoor in overtreding is als in dat kratje een paar plantjes Tongvaren zitten? Dat loopt gelukkig zo'n vaart nog niet. Er geldt namelijk een vrijstelling voor gekweekte planten (verleend, alweer, bij Algemene Maatregel van Bestuur):

De verboden, bedoeld in de artikelen 8 en 13, eerste lid, van de wet, gelden niet ten aanzien van planten of producten van planten, behorende tot een beschermde inheemse of uitheemse plantensoort, voorzover de houder kan aantonen dat de planten zijn gekweekt of, indien het producten betreft, dat de betrokken producten van gekweekte planten afkomstig zijn.

De bescherming geldt dus alleen voor in het wild groeiende planten. Dat is de eerste beperking.

Er is een tweede beperking, die voor ons van minder groot belang is, maar die ik voor de volledigheid niet ongenoemd kan laten. Deze tweede beperking houdt in dat de Minister, op verzoek, een vrijstelling kan verlenen die het mogelijk maakt om op een vindplaats van een beschermde soort handelingen te verrichten die zonder die vrijstelling strafbaar zouden zijn.

Daarbij zijn er dan nog verschillende soorten vrijstellingen.

Om te beginnen is er een aantal automatische vrijstellingen. Voor de soorten uit lijst 1 geldt dat een vrijstelling voor Art. 8 automatisch geldt voor

“activiteiten die zijn te kwalificeren als bestendig beheer of onderhoud of bestendig gebruik of ruimtelijke ontwikkelingen”.

In de praktijk betekent dat bijvoorbeeld dat niemand bang hoeft te zijn strafbaar te zijn vanwege het jaarlijks maaien van een rietland met Koningsvaren.

Voor de soorten uit lijst 2 is dit een automatische vrijstelling, die geldt voor al zulke activiteiten, mits zij worden uitgevoerd

“op basis van een door de minister van LNV goedgekeurde gedragscode”.

Zo'n gedragscode kan door een bepaalde

sector (bijvoorbeeld, de bosbeheerders, de waterschappen) worden opgesteld, en moet dan ter goedkeuring aan de minister worden voorgelegd.

Als er voor bepaalde werkzaamheden niet zo'n gedragscode bestaat, en er toch iets moet gebeuren, dan moet de vrijstelling worden aangevraagd. Dat kan dus zijn voor het aanleggen van een visvijver, een industrieterrein, een woningbouwlocatie, of een vorm van natuurbeheer die niet regelmatig uitgevoerd wordt (denk aan het uitgraven van een paddepoel, of het verwijderen van een vervuilde strooisellaag).

Voor de soorten op de eerste twee lijsten zal de Minister zo'n vrijstelling verlenen als er geen “afbreuk wordt gedaan aan de gunstige staat van instandhouding van de soort”.

Voor de soorten op de derde lijst gelden veel meer beperkingen. Hoewel er geen varen op deze lijst staan kan het geen kwaad om te weten met wat voor zorg diverse andere zeldzame plant- en diersoorten in Nederland zijn omgeven.

De extra beperkingen gelden vooral voor activiteiten die onder “ruimtelijke ordening” vallen.

Om te beginnen moeten er altijd goede redenen voor zijn voor zo'n activiteit. Als die er niet zijn, wordt er geen vrijstelling verleend. In de wet is heel nauwkeurig aangegeven welke redenen goed genoeg zijn om een vrijstelling te verlenen. Om te beginnen kan dat zijn:

tot uitvoering van internationale verplichtingen of bindende besluiten van organen van de Europese Unie of andere volkenrechtelijke organisaties

Bovendien kan een vrijstelling ook worden verleend:

ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten; teneinde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen

een bij algemene maatregel van bestuur te bepalen aantal van bij die maatregel aan te wijzen soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben of,

met het oog op andere, bij algemene maatregel van bestuur aan te wijzen, belangen.

En die andere belangen zijn inderdaad aangewezen:

- a. de bepalingen inzake de gemeenschappelijke markt en een vrij verkeer van goederen van het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap;
- b. de bescherming van flora en fauna
- c. de veiligheid van het luchtverkeer
- d. de volksgezondheid of openbare veiligheid
- e. dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijk gunstige effecten
- f. het voorkomen van ernstige schade aan vormen van eigendom, anders dan gewassen, vee, bossen, bedrijfsmatige visserij en wateren
- g. belangrijke overlast veroorzaakt door dieren, behorende tot een beschermde inheemse diersoort
- h. de uitvoering van werkzaamheden in het kader van bestendig beheer en onderhoud in de landbouw en bosbouw
- i. bestendig gebruik
- j. de uitvoering van werkzaamheden in het kader van ruimtelijke inrichting of ontwikkeling.

Speciaal voor planten geldt daarbij dan nog dat als om één van de redenen g-j ontheffing wordt aangevraagd om planten op hun groeiplaats te beschadigen of te verwijderen (art. 8) er nog twee extra beperking gelden:

- a. er mag geen benutting of economisch gewin plaats vinden (ten aanzien van de soorten waarvoor ontheffing wordt aangevraagd)
- b. er moet zorgvuldig worden gehandeld, hetgeen in elk geval inhoudt dat van de werkzaamheden geen wezenlijke invloed uitgaat op de bedoelde soorten.

In alle gevallen geldt bovendien dat er geen alternatief aanwezig moet zijn, en dat de "gunstige staat van instandhouding van de soort" niet in gevaar mag komen. Dit laatste komt er op neer dat een soort niet zeldzamer mag worden dan ze al is, en zeker niet met uitsterven mag gaan worden bedreigd. Is aan één van deze

voorwaarden niet voldaan, dan wordt er geen ontheffing afgegeven, en kan de activiteit niet doorgaan. Als voorbeeld kunt u hierbij denken aan de commotie over het voorkomen van het Zeggekorfslakje, of de Korenwolf. Dit zijn diersoorten die door de Europese Unie als beschermd zijn aangemerkt, zodat Nederland verplicht is om ze volgens Europese maatstaven te beschermen.

U ziet, aan alles is gedacht. Maar het is misschien wel zo rustig voor ons dat er geen varens zijn die een zo hoge graad van bescherming genieten...

Desondanks blijven voor de in de twee andere lijsten genoemde varens de minder strikte wettelijke beperkingen onverminderd gelden:

Het verbod om het wild voorkomende planten of delen ervan te plukken, en

Het verbod om de groeiplaatsen zo sterk te verstoren dat de soort daar schade van ondervindt, behalve als het gaat om "normaal" of goedgekeurd onderhoud.

Onder deze verboden kan je alleen uitkomen met een vooraf verleende ontheffing, waarbij je niet alleen goede redenen moet aanvoeren voor de geplande verstoring, maar ook aannemelijk moeten maken dat de soort als geheel in Nederland niet ernstig achteruit zal gaan.

Wees dus toch maar voorzichtig met het plukken van sommige varens: die koddebeier van het begin staat geheel in zijn recht!

Uit in het buitenland

De 2005 GEP excursie in Bretagne

Hans Nooteboom

De GEP, Group of European Pteridologists, is een club die geen contributie vraagt en bijna elk jaar door één van de leden een excursie laat organiseren, telkens in een ander land. Ons lid Ronnie Viane is coördinator.

De GEP hield van vrijdag 19 augustus tot en met dinsdag 23 augustus zijn (bijna) jaarlijkse excursie dit jaar in Bretagne. De deelnemers, 27 in getal, kwamen uit Frankrijk, België, Duitsland, Engeland, Italië, en Nederland.

We sliepen in een eenvoudig hotel met goed eten en uitstekende wijn. Het ontbijt was echt Frans, zodat de eerste dag door een Engelsman gevraagd werd: Were are my eggs?

Aan tafel bleken de Fransen elkaar op te zoeken, en de Duitsers ook. Mijn vrouw en ik zijn toen maar bij de Engelsen gaan zitten. Begunstigd door goed weer was het een fantastische en mooie excursie.

Op de eerste dag gingen we naar Pointe du Raz, o.a. om de gametofyten van *Trichomanes speciosum* te zien. Dit is een soort die zich door middel van broedbolletjes ook in het gamofytische stadium kan handhaven. De sporofyt wordt ernstig bedreigd en groeit voornamelijk in oude putten, die langzamerhand worden dichtgegooid en gesloopt. Men probeert nu de eigenaren van die putten er toe te bewegen ze weer in oude staat te herstellen. Onderweg zagen we ook *Asplenium obovatum* ssp. *obovatum* en ssp. *bilottii*. Bijna weer thuis zagen we op de muren van Chataulin *Polypodium cambricum*, *P. interjectum*, *Asplenium trichomanes*, *A. adiantum-nigrum*, *Phyllitis scolopendrium*, *Dryopteris filix-mas*, en *Ceterach officinarum*. Op de muren van de rivier groeide ook *Osmunda regalis*.

De tweede dag gingen we naar de Monts d'Arrée waar we *Hymenophyllum tunbrigense*, *H. wilsonii*, *Dryopteris aemula*, *D. dilatata*, *D. affinis* ssp. *affinis* en ssp. *borreri*, *Blechnum spicant*, *Athyrium filix-femina*, *Polypodium vulgare* en *P. x mantoniae*. In de middag vonden we nog *Lycopodiella inundata* en *Lycopodium clavatum*, *Oreopteris limbosperma* en grote planten van *Osmunda regalis*.

De derde dag gingen we eerst naar het Conservatoire botanique in Brest. In Frankrijk heeft men in verschillende klimaatgebieden zg. Conservatoires, tuinen waar bedreigde flora gekweekt en bewaard wordt. Het Conservatoire van Brest is een bijzonder mooie en fraai aangelegde tuin en beperkt zich niet tot Frankrijk. Ook bedreigde planten van eilandflora's worden hier gekweekt, waaronder veel varens. Ook verschillende boomvarens groeien hier, zowel buiten als in de kassen.

Een greep uit de vele varens: *Cyathea*, *Dicksonia*, *Davallia* (o.a. *D. canariensis*), *Lophosoria*, *Polystichum drepanum*.

's-Middags bezochten we een bos met verschillende varens die we hiervoor al gezien hadden.

De laatste dag gingen we naar het Presque'île de Crozon, waar we boven de baai van Douarnenez een lange en mooie wandeling maakten met schitterende uitzichten en ten slotte *Asplenium marinum*. Ook vonden we in modderge poeltjes op een weg *Pilularia globulifera*.

De meeste deelnemers zijn geen botanici maar echte varenliefhebbers. Verwoed werd er door sommigen gediscussieerd over de verschillen tussen de verschillende vormen van *Dryopteris*. Een zwart vlekje hier, dicht opeen staande, afstaande schubben daar, zo kwam men op de (?juiste) naam van de planten.

Helaas waren er planten die kenmerken van twee van de soorten in zich verenigden.....

Aankondiging

Hoewel de aangegeven inschrijvingsdatum eigenlijk al verlopen is nemen we hier toch na overleg met de BPS de volgende aankondiging op. Geïnteresseerden kunnen voor meer informatie direct contact opnemen met Dr. Berndt Peters: berndtpeters@foni.net

---

British Pteridological Society / Hardy Fern Foundation

Germany Fern Excursion June-July 2006

Dr. Berndt Peters is planning a fern tour to Middle, North and Eastern Germany, for June 30th – July 09th 2006. The number of participants will be limited to 25 due to the small size of a few of the private gardens. Minimum number will be 12 participants.

Excursion program: The participants will see a wide range of gardens, all characterized by their ferns, but of very different size and style. Some of them also include interesting collections of other plants. In detail we will see the gardens and collections of the enthusiasts Ingo Carstensen, Siegfried Förster, Wolfram Gaßner, Christian Gutschow, Christian Kohout, Dietrich Nittritz, Dr. Berndt Peters, Hemuth Schmick, Günter Stobbe and Rolf Thiemann.

We will visit also the famous arboretum Ellerhoop near Hamburg and the Arctic-Alpine garden in Chemnitz, see the fern nursery Wiederstein near Koblenz and study ferns in their natural habitats in the Elbsandsteingebirge and near Zöblitz.

In the afternoons and evenings we will have the opportunity to have a look at the old German towns Bremen, Dresden, Koblenz, Lübeck and Schleswig.

For the participants (for example for couples, where the partner is not interested in ferns), who would like to see something else other than ferns and gardens, there is the possibility to have a

day for touristic use or shopping at the 4. and 6. day resp.

The price of the tour depends on the number of participants and on the decision to use double or single rooms in the hotel. For the minimum number of 12 participants the price is 1.670 Euro for double rooms and 1.950 Euro for single rooms resp.

If you want to take part in this excursion to Germany, please send a message with your address via email or letter to Dr. Berndt Peters, Schleswiger Str. 83, D-24392 Suederbrarup, Germany or berndtpeters@foni.net.

Varens in de Oudheid: Asplenium

Peter Hovenkamp

In VarenVaria 16-2 stond een lijst van Latijnse varennamen, met daarbij een korte uitleg over de herkomst van die namen. Bij Asplenium konden we daarbij niet meer aangeven dan dat de naam betrekking had op een vemeende werking tegen miltkwalen. Daar blijkt nog een heel verhaal achter te zitten. Ik werd op het spoor gezet toen ik wat stond te bladeren in Newman's History of British ferns (1854). Op pagina 282, bij de behandeling van de Schubvaren, viel mijn oog op de volgende tekst:

“Vitruvius makes a curious assertion respecting this fern: he relates that in Crete there is a river which runs between the cities of Gnosus and Cortyna; and that on the side of Cortyna, where Ceterach grows in great abundance, the swine are found to have no spleen; but on the side of Gnosus, where there is no Ceterach, the pigs rejoice in spleens. Hence the name of spleenwort, or Asplenon, given to this plant, from the Greek, privative, and of the spleen.”

Mijn interesse was gewekt: de naam Vitruvius kende ik als die van de bekendste Romeinse architect, actief in de eerste eeuw vóór onze jaartelling, niet als een botanicus. Hoe kwam een architect te spreken over varens?

Met Internet is de bron voor veel uitspraken tegenwoordig snel te vinden. De gehele tekst van Vitruvius, met een Engelse vertaling erbij, is te vinden op

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Vitruvius/home.html>

Daar blijkt dat de betreffende passage te vinden is in het eerste boek, vierde hoofdstuk. Voorafgaand aan deze passage behandelt Vitruvius de verantwoordelijkheid van een architect voor een goede keuze van de ligging van een stad, en hoe de “ouden”, voordat ze besloten om

ergens een garnizoen te vestigen, eerst de gezondheid van de ter plaatse voorkomende dieren inspecteerden. Hij vervolgt, min of meer vrij vertaald:

“Het is duidelijk dat de effecten op de gezondheid van een stuk land bepaald kunnen worden aan de hand van de gewassen die er groeien, zoals blijkt uit een beschouwing van de Kretenzische landerijen die gelegen zijn in de nabijheid van de rivier de Pothereus, tussen de staten Gnosus en Gortyna. Zowel links als rechts van deze rivier liggen weilanden, maar het vee dat graast aan de kant van Gnosus is geheel gezond, terwijl het vee aan de Gortynese kant geen milt blijkt te bezitten. De artsen, die deze situatie hebben onderzocht, hebben ter plaatse een bepaald kruid gevonden, dat bij het vee de omvang van de milt verkleint. Om die redenen wordt het kruid ook verzameld en als geneesmiddel tegen miltkwalen gebruikt, onder de naam Asplaenon. En hieruit mag blijken hoe de gewassen of het water van een landstreek gezonde dan wel ongezonde effecten kunnen hebben”

In deze passage zijn de plaatsen Gnosus en Gortyna gemakkelijk te herkennen: Knossos en Gortyna zijn twee van de belangrijkste opgravingen op het bekende vakantie-eiland Kreta. Helaas zijn ze niet gescheiden door een rivier, maar door een bergrug. Ook is het mij niet bekend of er Asplenium-soorten zijn die aan de kant van Knossos ontbreken.

Wat mij verbaasde aan deze passage was dat Vitruvius op geen enkele manier aangeeft hoe het betreffende kruid eruit ziet. Tenslotte wordt hij door Newman betrokken op de Schubvaren, en niet op een andere Asplenium-soort, terwijl dat toch evenzeer voor de hand zou liggen. Met wat moeite, dacht ik, zou te vinden moeten zijn om welke reden dit kruid als Ceterach wordt geïdentificeerd.

De eerste bron die ik daarbij raadpleegde waren, natuurlijk, de botanische geschriften van de Griekse wijsgeer

Theophrastus. Theophrastus was leerling en opvolger van de grote Aristoteles, en stond aan het hoofd van het Atheense Lycaeum, van 312 tot 287 BC. De geschriften van Theophrastus zijn de oudste bekende botanische werken, en beschikbaar in een Engelse vertaling uit 1926, verschenen in de bekende Loeb's classical dictionary.

De index bij deze vertaling geeft aan dat de Griekse naam Hemionion wordt vertaald als "milt waste", en wordt geïdentificeerd als *Asplenium ceterach*, en dat er een passage over deze soort staat in Boek 9, hoofdstuk 18, paragraaf 7. In de hoop dat Theophrastus een bruikbare beschrijving geeft in deze passage probeerde ik die te vinden, maar helaas – in een voetnoot geeft de vertaler aan dat de paragrafen 3 t/m 11 van dit hoofdstuk, omvattende een beschrijving van de fysieke effecten van sommige kruiden, zijn weggelaten. Zonder enige nadere toelichting over de redenen voor deze ingreep in de tekst...

Gelukkig is dit niet de enige editie van Theophrastus. De Duitse botanicus Kurt Sprengel had in 1822 een Duitstalige editie verzorgd, met daarin bovendien uitgebreide notities over de identificatie van Theophrastus' plantennamen. Sprengel's boek was niet moeilijk te vinden (het voordeel van een goede instituutsbibliotheek!), en bevat, inderdaad, de betreffende passage. Ik vertaal weer min of meer vrij:

"Het blad van Hemionion heeft de naam vrouwen onvruchtbaar te maken, maar alleen als het toegediend wordt gemengd met de hoeven en het zaad van muil dieren. Het lijkt op het blad van Skolopendrion en heeft zachte wortels, het groeit bij voorkeur op bergachtige en stenige plekken. Muil dieren schijnen er verzot op te zijn. Ook schijnt het tegen miltaandoeningen te werken, net zoals Klimenon."

Klimenon is waarschijnlijk Kamperfoelie, en wordt elders behandeld, maar de

naam Skolopendrion komt verder bij Theophrastus niet voor.

Deze passage roept meer nieuwe vragen op dan hij beantwoordt. De makkelijkst te beantwoorden vraag daarvan is waarom deze passage in de Engelse vertaling niet mocht voorkomen. Vergelijking van deze met de er vooraf gaande en erop volgende passages laat zien dat in al die passages de werking van kruiden op de geslachtsorganen wordt beschreven. Het gaat steeds over vruchtbaarheid, het opwekken van abortus (een werking toegeschreven aan *Thelypteris*) en af- of toename van potentie – wat vooral in paragraaf 9 uitgebreid behandeld wordt aan de hand van enkele sterke verhalen. Het is duidelijk dat de Engelse vertaler dit onderwerp niet geschikt vond voor het Engelse publiek! Het is wel jammer dat daardoor de enige goed beschikbare vertaling van Theophrastus boek onvolledig is.

De andere vragen zijn, natuurlijk, of dit Hemionion inderdaad *Ceterach* is, zoals verondersteld door de maker van de index, en of dit dan ook hetzelfde is als wat Vitruvius *Asplaenon* noemt.

Over de identificatie van Hemionion geeft Sprengel een korte toelichting. Hij stelt dat het "ofwel de plant is die door Dioscorides (boek 3, par. 151) wordt aangeduid als *asplenon*, *scolopendrion*, *hemionion*, *splenion* of *pterus*, ofwel de eropvolgende (boek 3, par. 152), *hemionitis*".

Dioscorides leefde in de eerste eeuw na onze jaartelling, en kan dus op de hoogte geweest zijn van zowel de geschriften van Theophrastus als van Vitruvius. Zijn Kruidboek (*Materia Medica*) is heel lang een van de belangrijkste bronnen geweest over de geneeskrachtige werking van kruiden, en is in diverse edities beschikbaar. Ik heb een editie nageslagen die door John Goodyer in 1655 in het Engels is vertaald, maar pas in 1933 is uitgegeven (Gunther, 1933).

(wordt vervolgd)

Uit met de vereniging

De excursie naar de firma Tas

Rens Huibers

Op zaterdag 28 mei waren we wederom te gast bij de varenkwekerij van de firma Tas te Aalsmeer. Er waren 10 mensen op deze fraaie en niet al te warme zaterdag naar de Uiterweg gekomen. We werden ontvangen met koffie, thee en koek waarna we door de gastheren door de kassen werden geleid.

Er werd uitgelegd op wat voor manier de sporen van de veren verzameld, geschoond, gedroogd en opgeslagen worden. Dit alles gebeurt in een kleine ruimte waar het ontsnappen van sporen tot een minimum beperkt kan worden. Daarna gaat het in een koelsysteem compleet met labels van soort, datum etc. om de kiemkracht te behouden.

Enorme aantallen varens zagen we aan ons voorbij gaan tijdens de loop door de kassen. Van prothallia tot aan kweekplanten toe, die gereed stonden voor distributie naar andere kwekerijen, veelal voor buitenlandse adressen. Curieus waren de soorten die gekweekt worden op een bolletje ter grootte van een tennisbal. Dit bolletje bestaat uit een mengsel van kweekgrond waar sphagnum omheen gewikkeld was en waarop een varen groeit. Ook de grote moederplanten van veel soorten varens, alsmede enkele proef-exemplaren van diverse opdrachtgevers konden we in volle glorie aanschouwen.

Daarna konden we de buitentuin gaan bekijken, waar veel soorten in volle wasdom groeien. Deze staan beschermd tegen wind en zon door middel van groen gaasdoek. Eén opvallend exemplaar betrof een wijfjesvaren (*Athyrium*) waarvan de exacte naam niet bekend was. Deze plant had een afmeting van 150 -180 cm hoog, nog nooit gezien. Een ander exemplaar was een *Dryopteris* met gedraaide secundaire veren, hetgeen een buisvormig geheel opleverde.

Hierna werden we uitgenodigd om plaats te nemen in een rondvaartboot. Tijdens het varen gaf de schipper zo nu en dan uitleg over de geschiedenis van het gebied waar we doorheen voeren. Vroeger waren hier veel seringenkwekerijen die op de akkers hun producten kweekten. Via een gedeelte van de Westeinder Plassen – die door uitgravingen, wind en weer tot grote meren zijn gevormd – kwamen we door een nauw slotenstelsel en lage bruggetjes. De schipper bracht ons naar het historisch museum met tuin, waar vroegere tijden herleven. Via het veilingmuseum waar we tekst en uitleg kregen over hoe het vroeger allemaal in zijn werk ging, kwamen we in verschillende kassen waar we o.a. oude rozensoorten bezichtigen konden. Soorten die allang van de markt verdwenen zijn kun je hier nog bekijken en ruiken. De tuinen waren ingericht over hoe men vroeger (en nu ook nog wel) seringenstruiken kweekten, diverse groenten en vaste planten. De vrije grond beperkt het aantal groenten en andere planten dat er kan groeien.

Na deze bijzondere excursie bracht de rondvaartboot ons weer terug naar de kade van de kwekerij, waar we nog verrast werden met enkele niet alledaagse varensoorten die we van onze gastheren cadeau kregen.

Nogmaals willen we de firma Tas bedanken voor deze leerzame en interessante excursiedag.

Excursie naar kwekerij La Fougeraie te Stave

Rens Huibers

De kwekerij van La Fougeraie van de familie Roskam werd door 12 leden van de vereniging op zaterdag 2 juli bezocht. Mooi weer was ver te zoeken, maar de temperatuur viel gelukkig mee.

We werden ontvangen door de heer Roskam zelf die alleen de Franse taal machtig bleek te zijn. Gelukkig was

voorzitter Bernhard er voor ons om als tolk te fungeren van wat er zoal over de kwekerij en de planten gezegd werd.

De kwekerij bevindt zich in een bosrijke omgeving. De grond die grotendeels uit kalkrots bestaat is vochtig genoeg voor de drogere zomerperioden. Alleen waar de varens in open ruimten staan moeten af en toe beregend worden. Bemesten gebeurt uitsluitend met natuurlijke meststoffen zoals compost, bladaarde etc.

De collectie bestaat uit zo'n 50 soorten

varens, die vooraf in een tunnelkas gezaaid en opgepot worden. De meeste zijn winterharde soorten, maar de kwekerij heeft ook een aantal niet winterharde soorten o.a. *Lygodium japonicum*.

Veel soorten kunnen in volwassen stadium aangeschaft worden, wat een fantastisch geheel geeft.

Na het bezoek was er nog een kleine ruilbeurs en rond de klok van 4 uur ging een ieder weer zijn weg.

Van de leestafel

Boekbespreking

Wim de Winter

Mickel, J.T.; Smith, A.R., 2004. The Pteridophytes of Mexico New York Botanical Garden Press; 1055 pp.

Delta Institute of Natural History (<http://www.vfthomas.com/books.htm>): US\$125,-

Zes-en-een-halve centimeter dik is deze varenflora, in een formaat van 28,5 x 22,5 cm (ofwel ruim 4 liter...) en het mag dus met recht een kloek boekwerk worden genoemd. Van de 1055 pagina's zijn de laatste 328 volledig gevuld met afbeeldingen. Na een zeer beknopte inleiding komen de schrijvers direct ter zake met de determinatiesleutel en reeds op pagina 17 beginnen de soortbeschrijvingen. Dit boek is duidelijk bedoeld om te gebruiken en niet om te lezen. Van Mexico zijn 1008 soorten varens en varenverwanten bekend wat dus neerkomt op (heeft u meegerekend?) zo'n tweederde pagina per soort. Veertig taxa worden nieuw beschreven.

De beschrijvingen beginnen met een overzicht van de gangbare synoniemen in klein lettertype. Dan de eigenlijke beschrijving. Deze is in telegramstijl en technisch jargon. De plant wordt systematisch van wortelstok tot sporen beschreven. Wanneer je de technische termen beheerst

blijkt dit een enorm heldere, overzichtelijke beschrijving op te leveren. De toegankelijkheid wordt nog eens vergroot door het rustige lettertype met voldoende regelafstand en een contrasterende cursivering van de vaste onderdelen (*rhizome, scales, frond, stipes, blades, &c.*). In lang niet alle flora's waarin dit wordt nagestreefd levert dat een typografisch geslaagd resultaat op, maar kennelijk hebben de vormgevers hier van de uitgever letterlijk wat meer de ruimte gekregen.

Van iedere soort wordt de habitat en verspreiding beschreven en geïllustreerd met een verspreidingskaartje bij de tekst. Helaas was het niet mogelijk de verspreiding nauwkeuriger af te beelden dan met een enkele stip per deelstaat.

Voor zover ik heb kunnen nagaan zijn ook alle soorten afgebeeld op de platen achterin het boek. De soortbeschrijving sluit af met eventuele opmerkingen, veelal over verwantschappen, taxonomische verwarring of onderscheid van erop gelijkende soorten. Het is soms onhandig dat de afbeeldingen niet bij de tekst staan. Aan de andere kant, als je het echt niet meer weet is het wel zo inspirerend om gewoon even de plaatjes te kunnen kijken... Jammer is dan wel dat zowel beschrijvingen als afbeeldingen op alfabetische in plaats van systematische volgorde staan. Dit is een welbewuste keuze

van de auteurs die zij rechtvaardigen door te wijzen op het gebrek aan consensus over de indeling in families, maar het gevolg is wel dat nauw verwante genera verspreid over de flora staan. Een gang naar het register is nodig als de flora een andere genus-naam gebruikt dan waar de lezer mee vertrouwd is.

Van de hand van onder andere John Mickel is een aantal jaren geleden al een varenflora van Oaxaca, een zuidelijke deelstaat van Mexico, verschenen (Mickel & Beitel, 1988) waarin al 690 soorten behandeld worden. Je zou verwachten dat de nieuwe flora alleen maar een uitbreiding daarop zou zijn. Een steekproefsgewijze vergelijking toont echter aan dat dit niet het geval is. Alle beschrijvingen zijn op z'n minst tekstueel herzien en waar nodig grondiger aangepast, al klinkt in sommige gevallen de eerdere beschrijving er wel in door. De meeste afbeeldingen uit de eerdere uitgave zijn

wel opnieuw gebruikt en met recht, want zij zijn zeer gedetailleerd en van hoge artistieke en wetenschappelijke kwaliteit. De nieuwe afbeeldingen zijn in deze opzichten van gelijk niveau als de oude. Vrijwel steeds wordt een heel blad afgebeeld, of op z'n minst een karakteristiek deel ervan, aangevuld met een aantal kenmerkende details.

Al met al is dit een varenflora dit in de combinatie omvang en kwaliteit zijn gelijke niet heeft. De gevarieerde Mexicaanse flora maakt dat hij niet alleen bruikbaar is voor dit land, maar ook in de zuidelijke Verenigde Staten en rest van Midden-Amerika en zelfs in noordelijk Zuid-Amerika is het een zeer welkome aanvulling. Uiteraard krijg je een specialistisch werk als dit niet voor niks, maar ik heb de nodige literatuur gezien die voor meer geld minder te bieden had. Zeker gezien de huidige koers is het zijn prijs meer dan waard.

Van Internet geplukt

Jan Greep

Het is, dacht ik, welbekend in de kring van regelmatige bezoekers van onze ledenbijeenkomsten, dat mijn belangstelling niet alleen uitgaat naar varens. Voor de ruilbeurs nam ik o.a. ook *Epimeediums* mee en in dit plantengeslacht heb ik een aardige verzameling opgebouwd. Op zoek naar uitbreiding kwam ik via internet terecht bij Long Acre Plants in Charlton, Musgrove, Somerset.

Tot mijn verrassing bleek de catalogus van deze kwekerij ook een aanbod van wel 14 pagina's in varens te bevatten. Er staan veel interessante items bij, zoals *Polypodium cambricum* "Omnilacerum Superbum" met veren tot 40cm lengte, *Blechnum spicant* "Rickard's Serrate" en ook *Dryopteris championii*. Deze laatste is voor mij één van de mooiste varens in mijn tuin. Hij staat in de volle zon, geflankeerd door een pol gewone heide en op een "tapijt" van stekelnootje en vossebes.

Long Acre Plants, gerund door Nigel

Rowland en zijn vrouw Michelle, levert ook per post. Het maakt het natuurlijk wel prijzig, te meer omdat het prijsniveau voor planten in Engeland al hoger is dan hier. Genoemde *Dryopteris championii* bv. kost £ 5.-, wat correspondeert met ca. 7.- Euro. Dat is dan exclusief verzendkosten. Voor volledige informatie kijk op www.longacreplants.co.uk.

In de catalogus wordt op de laatste pagina een bezoek aanbevolen aan Greenwood Garden, Porlock, North Somerset. Hier vindt men veel bijzondere en schaduwminnende planten; bovendien enkele Nationale Collecties w.o. *Erythronium* en *Polystichum*. Martin Rickard noemt Greenwood Garden in zijn *Plantfinder Guide to Garden Ferns* één van de mooiste tuinen van Engeland. Open vanaf april van zaterdag tot woensdag, van 14.00 tot 18.00 uur. Voor details neme men contact op met miss Joan Loraine, die de tuin heeft aangelegd: tel.00-44-1643-862363 of, eenmaal in UK: 01643 etc.

VAREN-VARIA, het orgaan van de Nederlandse Varenvereniging, verschijnt driemaal per jaar en wordt gratis toegezonden aan alle leden.

Redactie

Peter Hovenkamp
Eiberoord 3
2317 XL Leiden
hovenkamp@nhn.leidenuniv.nl

Bestuur

Bernhard Mars, voorzitter
b.l.m@hetnet.nl
Rens Huibers, secretaris
r.a.huibers@scarlet.nl
Dirk Ambachtsheer, penningmeester
varen_penningmeester@hetnet.nl
Johan Roodnat, algemeen lid
roodnatje@planet.nl
Peter Meegdes, algemeen lid
meegdes@multiweb.nl

Secretariaat

Rens Huibers
Dwarspad 15
1721BP Broek op Langedijk
0226-314443 (telefoon en fax)

Internet

<http://www.nederlandse-varenvereniging.nl/>

Sporenbank

Luuk Jaarsma
Van Eydenhof 51

3833JX Leusden
033-4951602
E-mailadres: l.jaarsma@hccnet.nl

Contributie

De contributie bedraagt € 16 per jaar (voor leden buiten Nederland € 20 per jaar), over te maken op postgiro 210286 t.n.v. de penningmeester van de Nederlandse Varenvereniging te Eindhoven.

Kopij

Varen-Varia accepteert in principe **alle** bijdragen van leden van de Nederlandse Varenvereniging. De redactie is graag bereid om, in overleg met de auteurs, zorg te dragen voor stijl of spelling.

Kopij kan worden aangeleverd in handgeschreven of getypte vorm (beide graag met dubbele regelafstand, of elektronisch (op diskette in ASCII-format, of elk gangbaar tekstverwerkingsformat), of per e-mail of e-mail aanhangsel naar:

Hovenkamp@nhn.leidenuniv.nl

Illustraties: Illustraties bij voorkeur in de vorm van lijntekeningen in zwart-wit.

Er kan per nummer een kleurenplaat worden bijgevoegd.

